

брали участь у міських, всеукраїнських і міжнародних змаганнях, на яких займали призові місця. У часи економічної кризи ВНЗ не фінансує виступ волейбольних команд у студентській лізі.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні історії розвитку студентського волейболу на Волині.

Література

1. Радченко О. Університет з традиціями перемагати / О. Радченко // Генерація. – Груд. – 2003. – № 9. – 2 с.
2. Радченко О. В. ЛДТУ переміг СБУ або знай наших / О. В. Радченко // Генерація. – Груд. – 2004. – № 10. – 3 с.
3. Радченко О. В. Впевнена перемога / О. В. Радченко // Генерація. – Лют. – 2005. – № 2. – 8 с.
4. Радченко О. В. Волейболісти ЛДТУ – знову переможці / О. В. Радченко // Генерація. – Берез. – 2005. – № 3. – 5 с.
5. Радченко О. В. Першість студентської ліги з волейболу / О. В. Радченко // Генерація. – Жовт. – 2005. – № 8. – 3 с.
6. Радченко О. Команда волейболістів ЛДТУ – переможець студентської ліги / О. Радченко // Генерація. – Квіт. – 2006. – № 4. – 5 с.

Анотації

У статті розкрито історію розвитку студентського волейболу в Луцькому національному технічному університеті в незалежній Україні. Описано хронологію участі команди в студентській лізі, першості міста Луцька та різноманітних турнірах.

Ключові слова: студентський волейбол, волейбольний фестиваль.

Александр Радченко, Светлана Радченко. Развитие студенческого волейбола в Луцком национальном техническом университете в независимой Украине. В статье раскрыта история развития студенческого волейбола в Луцком национальном техническом университете в независимой Украине. Описана хронология участия команды в студенческой лиге, первенстве города Луцка и разнообразных турнирах.

Ключевые слова: студенческий волейбол, волейбольный фестиваль.

Alexander Radchenko, Svitlana Radchenko. The Development of Students Volleyball in Lutsk National Technical University in Time of Ukrainian Independence. In the article is described the history of development of student volleyball in Lutsk national technical university in time of Ukrainian independence. The chronology of team participation in student league, Lutsk championship and different tournaments is shown.

Key words: student volleyball, volleyball festival.

УДК 796: 378.126

Юрій Тимошенко

Становлення системи підготовки педагогічних кадрів у сфері фізичної культури

Національний університет фізичного виховання і спорту України (м. Київ)

Постановка наукової проблеми та її значення. Будь-який дослідник минувшини мусить пам'ятати застереження Арістотеля щодо того, що люди бажають і говорять дуже часто не одне й те ж саме. Інколи вони кажуть найпрекрасніші слова, а бажають лише того, що видається вигідним. Із наведеного можемо зробити висновок, що фактично спорт у ці роки існує ніби у двох реальностях. В одній – справжній життєвій реальності – він культивується значною кількістю людей, які долають величезні труднощі (бідність, брак найнеобхіднішого, відсутність інвентарю), аби мати улюблене заняття, в іншій – віртуальній реальності – мільйони (і ніяк не менше) спортсменів загартовують своє здоров'я для наступних перемог і незначні проблеми лише додають їм азарту. Цю реальність унаочнюють фізкультурні паради, вона відбита в кіно й газетних кліше. Але спорт у цьому випадку не є особливим – у такому роздвоєному житті існували всі громадяни СРСР, ця роздвоєність пронизувала всі сфери радянського суспільства.

Роботу виконано в межах планової теми НДР кафедри соціально-гуманітарних дисциплін “Парадигма здорового способу життя в дискурсах фізичного виховання і спорту” (номер державної реєстрації 0111U001716).

Завдання дослідження – з'ясувати передумови становлення системи фізкультурної освіти.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Об'єктом дослідження є фізична культура й спорт у Радянському Союзі, зокрема в УРСР, у 1920–1930-ті рр. Предмет дослідження – система підготовки педагогічних кадрів у сфері фізичної культури в 1920–1930-ті рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1920–1930-ті рр.

Робота ґрунтується на використанні історичного аналізу наукової літератури та джерел системного й порівняльного аналізу.

Із кінця 1920-х рр. усі сфери фізичної культури гостро відчували брак кваліфікованих кадрів. Курси підготовки інструкторів не задовольняли потреби у фахівцях ні кількісно, ні (головне) якісно. Тому в 1930 р. спостерігаємо радикальне зрушення в системі наукової роботи та підготовки кадрів для фізичної культури. Це пов'язано зі створенням Українського науково-дослідного інституту фізичної культури (далі – УНДІФК), відкриттям у Харкові Всеукраїнського інституту фізичної культури (далі – ВІФК), а також технікумів фізичної культури в кількох містах України.

Фізкультурні навчальні заклади початково (у 1930 р.) створюються в структурі Народного комісаріату освіти (далі – НКО), а в 1932 р., за постановою РНК УСРР, передаються в підпорядкування Вищої ради фізичної культури (далі – ВРФК) (*через майже 90 років ситуація повторилась у зворотному порядку – із початком 2011 р. всі фізкультурні навчальні заклади тепер уже незалежної України повернули в підпорядкування Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України*). Упродовж червня–липня воно перебирає на себе управління й низку проблем таких навчальних закладів, як Всеукраїнський педагогічний інститут фізичної культури в Харкові, технікуми фізичної культури в Києві, Дніпропетровську, Одесі й Артемівську. На момент передачі лише два останні мали власні навчальні приміщення, але й ті з обмеженою площею, яка не давала змоги нормально працювати при збільшенні контингенту студентів. Дніпропетровський і Київський технікуми власних приміщень не мали, причому в Дніпропетровську не було можливостей винайти приміщення ні для навчання, ні під гуртожиток.

Дуже складною була ситуація й у Харкові. Інститут фізичної культури розміщувався в невеликому приміщенні (що його тимчасово передав НКО) і мав у розпорядженні лише одну аудиторію та один спортивний зал – він розмістився в колишній церкві. У цей час контингент студентів нараховував 240 осіб, навчальний процес забезпечували 45 викладачів і 15 осіб адміністративно-технічного персоналу. Оскільки обидві споруди становили історичну цінність, ні розширити їх, ні перебудувати змоги не було. Тому інститут змушений був орендувати по місту стадіони (“Динамо” та “Металіст”), басейн, лабораторії, кабінети (у фізико-хімічно-математичного інституту й ін). Така розкиданість, а часто повна відсутність приміщень, зривала плановість навчального процесу відсотків на 50–70, не говорячи про його якість [1]. Різноманітні адміністративні відділи (навчальна частина, канцелярія тощо) знаходили собі притулок у коридорах церкви, які взимку обігріти було неможливо. Роздягальня, комора розміщувалися в спортивному залі, що погіршувало умови спортивної роботи, оскільки приміщення було захаращене. Загалом ситуація характерна для тих часів. Великих адміністративних споруд із періоду Російської імперії було небагато, адміністративне й житлове будівництво обмежувалося лише потребами індустріалізації, тому наукові, освітні, культурні заклади в більшості були в такому стані, як інститут фізкультури. Фактично він унаочнює радянське повсякдення періоду перших п'ятирічок.

На початковому етапі діяльності ВІФКу не існувало спеціалізації підготовлюваних кадрів, не було й спеціалізованих кафедр. Лише в 1933 р. створюються перші кафедри, поки що із загально-теоретичних дисциплін: теорії та методики фізичного виховання, педагогіки й психології, анатомії, фізіології, гієни, лікарського контролю та масажу. Їх очолили академік В. Воробйов, професори П. Рубінштейн і В. Блях, доценти М. Філь, К. Іванов, М. Тесленко, М. Горкін [2].

Надзвичайно гостро стояло питання з проживанням студентів. Ускладнювала проблему та обставина, що відповідно настанов ВРФК СРСР у стислий термін необхідно було повністю військовізувати всі фізкультурні навчальні заклади. Це потребувало сумісного проживання студентів у гуртожитках, оскільки найперше вимагалось військовізувати їхній побут. Інститут гуртожитку не мав. Під нього орендували в Укржитлоспілці барак, призначений для робітників. Періодично спілка вимагала його повернення, а інститут через ЦК ЛКСМУ відтерміновував цей час. Ось так і жили! У кімнатах барака мешкало по 60–65 осіб, що не давало змоги належним чином проводити якусь позанавчальну роботу чи готуватися до занять. Їдальні спочатку також не було. У контексті сказаного

побут студентів-фізкультурників також не був чимось винятковим. Зокрема, комісія з оздоровлення молоді при ЦК ЛКСМУ в березні 1930 р., серед іншого, констатувала, що "...робітнича молодь, потрапляючи до ВНЗ, одразу попадає в такі умови, що через рік або два вона хоче кинути навчання й знову повернутися на виробництво через дуже кепське матеріальне становище. Про калорійність наших обідів не доводиться й говорити, а, крім того, їх так приготовано, що коли робітник чи студент іде до їдальні, то не тільки їсти, а й дивитися не хочеться на той обід [3]. За межами України – у Ярославлі (Росія) – ситуація зі студентським житлом у 1933 р. була схожа: "...во многих бараках и общежитиях, наряду с плохим оборудованием, отсутствуют элементарные условия санитарии – по целым месяцам не меняется постельное белье, не производится уборка, нет кипяченой воды и т. п. Например, в Починковском бараке фабзавучников фабрики «Красный Перекоп» молодёжь месяцами не моется в бане. В общежитии школы ФЗУ завода «Красное Сормово» ...нательным бельём было обеспечено лишь 80 % учеников, вследствие чего белье не сменялось по несколько месяцев, в то время как на складе с 1931 г. лежали 150 пар носильного белья. Точно также не сменялось и постельное бельё, а на складе оказалось свыше 300 пар новых простынь, большое количество одеял и наволочек. Как правило, в общежитиях не было кипячей воды, не имелось необходимого количества столов и табуреток..." [4]. Таким чином, побут студентів у Харкові відбивав тодішню ситуацію в СРСР.

Відсутність приміщень (весь день викладачі та студенти витрачали на переїзди з одного місця в інше), обладнання, коштів для роботи інституту (у своїй доповідній записці його *директор Олексій Ледовський* зазначає, що до кінця календарного року для роботи інституту потрібна дотація в 130 тис. руб., а фінансові справи так заплутані, що власними силами їх розібрати неможливо) фізично й морально відштовхувала від нього студентів і викладачів, що негативно відбивалося на навчально-виховному процесі. Директор пропонує навіть перенести інститут до іншого міста, доки в Харкові не створять необхідних умов. Свою доповідну записку він завершує словами: "прошу вжити конкретних рішучих заходів аж до закриття інституту, тому що 3,5 роки перебування студента в таких умовах нічого йому не дасть, а зробить із нього нервовохворого, ревматика й т. д., але не керівника фізкультурного руху та командира чоти запасу РСЧА. Залишати питання про інститут відкритим більше неможливо" [5]. Досить різка й смілива, як для того часу заява, що характеризує О. Ледовського як фахівця своєї справи, який щиро вболіває за неї.

Отже, бачимо, що навчальні заклади сфери фізичного виховання розпочинали свою історію за не найкращих умов. Невідомо, як реагував на таку ситуацію НКО, але з переходом їх під керівництво ВРФК остання активно порушує клопотання перед партією й комсомолом про сприяння інституту та технікумам.

У 1933 р. розпочинається робота із перебудови існуючих тоді спортивних секцій на спортивні школи. Сам термін "спортивні школи" трапляється й раніше, проте під ним розумілися такі собі кільkamісячні курси підготовки (чи перепідготовки) фахівців. У 1933 р. організовуються саме спортивні школи, покликані впродовж двох років навчання підготувати людей із вибраного виду спорту до складання необхідних нормативів. Вони організовувалися в усіх областях. На початковому етапі їх кількість штучно обмежувалася, аби не витратити зайвих коштів, яких і так було обмаль. Спочатку орієнтувалися на кількість великих колективів у кожній області, наявність фахівців (*активу*) із того чи іншого виду спорту, підготовлених майстрів тощо [6]. Зокрема, на зиму 1934–1935 рр. в УСРР було заплановано відкрити 324 спортивні школи, залучивши до них 17 567 осіб [7]. Проте до Другої світової війни вони так і не стали центрами підготовки спортсменів й лише з кінця 1940-х рр. набули звичного для всіх вигляду. Однією з причин цього був брак інвентарю та коштів.

У зв'язку з розвитком у 1930-ті рр. спортивної складової частини фізичної культури зазнає змін, точніше – реорганізується, ВІФК. Із 1934 р. відповідно до постанови ВРФК в інституті створюються *три факультети: організаційно-методичний, спортивно-технічний, військовий*. Тобто освіта поступово відходить від постреволюційних експериментів і повертається до класичної організації навчального процесу. У цьому випадку детермінуючу роль зіграв не тільки спортивний складник, але й той момент, що комуністична влада нарешті усвідомила: освіта є важливим засобом символічної легалізації статусів і ролей. У суспільстві, що все більше набуває тоталітарних рис, їй надається особливого значення. Вона також виступає важливим простором ідеологічної боротьби, у ці роки – боротьби Сталіна за підпорядкування собі партії. Нарешті, освіта є важливим ресурсом соціального розвитку, оскільки повинна задовольняти принципово нові суспільні потреби та виконувати особливу роль у становленні нових суспільних відносин. Саме останнє – нові суспільні потреби – найповніше проявилось в новій організаційній структурі інституту.

На організаційно-методичному факультеті створювалися два відділи:

- дошкільно-шкільний (на ньому готували викладачів-методистів вищої кваліфікації із фізичного виховання дітей дошкільного та шкільного віку, для роботи у великих дитячих комбінатах і організаційних відділах народної освіти);

- виробничо-вишівський (готував організаційно-методичних працівників для великих колективів фізичної культури, у РФК, викладачів-методистів для ВНЗ).

Спортивно-технічний факультет мав сім відділів: 1) гімнастичний; 2) легкоатлетичний; 3) захисту й нападу; 4) водного спорту; 5) зимового спорту; 6) стрілецької справи; 7) спортивних ігор. Основний профіль цього факультету – підготовка викладачів-тренерів вищої кваліфікації з окремих видів спорту. Відтак, створюються й відповідні кафедри спортивно-педагогічних дисциплін.

Від вступників вимагали знань в обсязі 9-річки зі складанням іспитів із математики, фізики, хімії, української мови, суспільствознавства, загальної фізичної підготовки. Для вступу на спортивно-технічний факультет додатково складали іспит з обраного виду спорту, результат якого мав бути не нижчий III спортивного розряду.

Із метою підвищення спортивної техніки – тепер це на часі – було вирішено, що студенти всіх відділень, починаючи з третього курсу, обирали для себе 1–2 види спорту (бажано зимовий і літній), які вони мали освоїти настільки, аби по закінченні навчання в інституті скласти іспит не нижче II розряду.

Комплекс ГПО II ступеня також був обов'язковим для всіх, але його мали освоїти в позанавчальний час. На 1 курсі необхідно було скласти всі нормативи на I ступінь. На 2 курсі – не менше як 30 % студентів мали скласти нормативи II ступеня, аби на 3 курсі повністю скласти норматив ГПО II ст. [8].

Паралельно з реорганізацією інституту при ньому відкрили школу тренерів (на правах середнього спеціального навчального закладу) й створили відділення, яке готувало тренерів із різних видів спорту, що культивувалися в СРСР. У школу тренерів приймали спортсменів високого класу, які мали значний практичний досвід, проте яким бракувало необхідних теоретичних знань. У 1936 р. ця школа була реформована у Вищу школу тренерів, де навчалося близько 400 осіб.

Цікаво, що ВІФК (поряд з іншими фізкультурними навчальними закладами) повинен був брати участь в усіх змаганнях-календарях (чемпіонатів із тих чи інших видів тоді ще не проводили, а коли й проводили – то нерегулярно, тому змагання відбувалися відповідно до календаря матчевих зустрічей із того чи іншого виду – кілька команд збиралися в місті й упродовж кількох днів визначали кращу. Для цього й складали календар – всесоюзний чи республіканський) окремою командою. Після війни ця практика унаочнилася створенням у кожному фізкультурному навчальному закладі спортивних клубів.

Подібну реорганізацію (з урахуванням досвіду інституту) проведено в наступному, 1935 р., у технікумах фізичної культури (оскільки постанова ВРФК вийшла в березні, то нової структури технікуми набули, починаючи з 1935/1936 н. р.). Як і у випадку з інститутом, технікуми раніше орієнтувалися на підготовку “універсальних спеціалістів” (за термінологією тодішніх документів), що було визнано недоцільним і неефективним. Видається, що проблема була не стільки в “універсальності”, що в принципі непогано, а в тому, що під нею ховалася відсутність структурованості знань у сфері фізичної культури – учили “чому-нибудь и как-нибудь”. На середину 1930-х рр. це вже було неприпустимо. У нових реаліях технікуми повинні були забезпечити підготовку спеціалістів із фізичної культури для різних (цілком певних) ділянок роботи (виробництво, школа, оздоровчі заклади), поєднавши при цьому підготовку кваліфікованих організаторів-методистів із високою (наскільки це можливо) спортивною технікою. Відтак, існуюча в них система підготовки перебудовувалася диференційовано по технікумах із певними відділами та спеціалізаціями:

- *виробничий відділ*: готував викладачів фізичного виховання середньої кваліфікації для самодіяльного фізкультурного руху (керівники гуртків на підприємствах і в колгоспах), а також методистів у РФК;

- *шкільний відділ*: готував викладачів фізичного виховання середньої кваліфікації для роботи в школах, технікумах, будинках піонерів, органах НКО;

- *лікувально-профілактичний відділ*: готував спеціалістів середньої кваліфікації із фізичної культури для лікувально-профілактичних установ.

Відтак, у Київському, Артемівському та Дніпропетровському технікумах відкривалися виробничий і шкільний відділи, в Одеському – виробничий та лікувально-профілактичний. Щодо спеціалізації, то в усіх технікумах були уведені легка атлетика та гімнастика, поряд із якими, залежно від регіону, культивувалися, наприклад, у Києві – зимові та водні види спорту й захист та напад

(військово-прикладна дисципліна); у Дніпропетровську – зимові та водні види спорту; в Артемівську – зимові види спорту й захист та напад; в Одесі – водні види спорту й спортивні ігри [9].

На всі відділи приймали осіб із базовою семирічною освітою. Подібно до інституту, студенти технікуму під час переходу з 1 на 2 курс повинні були обрати для себе один-два види спорту (бажано літній і зимовий) для спеціалізації, щоби на момент закінчення технікуму з обраних видів спорту скласти іспити не нижче III розряду. Комплекс ГПО II ст. більшість студентів мали опанувати під час переходу з 2 на 3 курс [10].

Не дивно, що саме в ці роки дискутується питання про створення в Києві спеціалізованого навчального закладу – школи-десятирічки з акцентом на фізичне виховання [11]. Щодо цього в ЦК ЛКСМУ пройшло кілька нарад, де наводили приклади Швеції, Японії та Італії, де нібито існували схожі навчальні заклади. Цікаво, що серед аргументів за її створення називали, серед іншого, й такі: “Наш лозунг сейчас – дати побільше рекордсменів. Така школа нам дасть можливість, з одної сторони, збільшити число рекордсменів серед дітей, а з другої – виховати сотні й тисячі юних фізкультурників...”, і на наступних сторінках: “У нас есть спортшкола для взрослых. Она создается на два месяца. Она ничего не дает кроме того, что отрывает людей от общественной жизни...” [12]. Ремінесценція щодо спортивних шкіл зайвий раз нагадує про двуликість усієї тодішньої системи: однією рукою голосують за відкриття спортивних шкіл, тому що так сказала партія, тому що це на часі, а те, що вони в такому вигляді неефективні – про це говорилося інколи, за нагоди, за інших обставин. Це одна з рис тоталітарної системи: люди говорили й думали по-різному для себе та для інших. У цих роках корениться й багато проблем сучасної України.

Отже, на середину 1930-х рр. фізкультурна освіта – вища й середня – була до певної міри структурована та науково обґрунтована; УНДІФК забезпечував належний рівень її емпіричних досліджень.

У 1935 р. Постановою ЦК ЛКСМУ та Президії ВРФК уперше запроваджують квоту областей на проведення набору до фізкультурних навчальних закладів:

- Київська обл. представляла 50 осіб до вступу в інститут і 120 – у Київський технікум;
- Харківська обл. – 140 осіб до інституту та 30 – у Дніпропетровський технікум;
- Донецька обл. – 75 осіб до інституту й 100 – в Артемівський технікум;
- Дніпропетровська обл. – 50 осіб до інституту та 120 – у місцевий технікум;
- Одеська обл. – 40 осіб до інституту й 100 – у місцевий технікум;
- Вінницька обл. – 20 до інституту та по 30 – до Київського й Одеського технікумів;
- Чернігівська обл. – 15 осіб до інституту й 50 – у Київський технікум;
- АМСРР – 10 – до інституту і 20 – в Одеський технікум [13].

Обов'язково звертали увагу на “забезпечення партійно-комсомольського прошарку” серед абітурієнтів. Саме останнім моментом і пояснюється така тодішня традиція – проводити набори до інститутів за рознарядкою. З одного боку, таким чином реалізовувалася позитивна дискримінація, практикована в СРСР, коли вихідці з робітничого й селянського середовищ мали явні переваги щодо вступу над представниками не лише буржуазії, але й інтелігенції. Наведені деякі засвідчують це відносно більшою квотою для вступників до інституту з Харківської та Донецької областей – тих, де переважав пролетарський, зрусифікований елемент і де позиції комуністичної партії були традиційно сильними. З іншого – і це, мабуть, головне – за допомогою рознарядки легше було сепарувати людей, відсікаючи неблагонадійних, пов'язуючи їх круговою порукою: кожний обласний комітет відповідав за своїх студентів (звичайно ж, в ідеологічному плані, а ніяк не в освітньому: якщо студента виганяли через низьку успішність, це аж ніяк не відбивалося на людях, які його рекомендували).

Можливо, варто врахувати ще один аспект рознарядки. В архівах збереглося доволі багато листів, у яких молодь скаржиться на те, що місцевий керівник (директор заводу, голова колгоспу тощо) не відпускає їх на навчання. Відтак, комсомольська путівка – це єдиний шанс здобути освіту. Ця протидія стосувалася навіть наборів до військових училищ. Так, секретар парткому заводу “Арсенал” у Києві не дозволив узяти більше п'яти осіб із заводу для вступу до військового училища й не дозволив жодної зустрічі з молоддю, аби донести до них сам факт набору до військових училищ [14]. Експлуатація людей у ці роки була величезна, тому для багатьох можливість навчатися – це був шанс вирватися з лещат кабальної праці, особливо в селі. У той же час керівники намагалися всіляко протидіяти цьому. Тому рознарядка або ж більш красиво – комсомольська путівка – це був такий собі компроміс між партійною та виробничою номенклатурою, що дозволяв їм обом досягати поставленої мети.

Аналіз матеріально-технічної бази згаданих навчальних закладів напередодні 1935/1936 н. р. засвідчив, що новий набір у жодному з них не забезпечений гуртожитками. Найгірша ситуація склалася в Дніпропетровському та Київському технікумах фізкультури, де не тільки місць у гуртожитку, але й навчальних приміщень для нового набору не було. Це призвело до того, що наприкінці 1935 р. студенти Київського технікуму фізкультури скаржилися в ЦК КП(б)У на те, що заняття, які повинні були розпочатися в ньому ще 1 листопада, навіть у грудні не розпочалися через відсутність приміщень як для занять, так і для гуртожитку. Тому студенти "...бродять без роботи, без навчання, без гуртожитку" [15]. У Дніпропетровську місцевому технікуму передали приміщення церкви (нагадує, що інститут у Харкові також розміщувався в приміщенні церкви, а на території Софіївського собору в Києві збудували корт, волейбольний і гімнастичний майданчики, тир [16]), виділивши на її облаштування 40 тис. руб. із наявних 50 тис. для ремонту всіх фізкультурних навчальних закладів. Проте до початку занять ситуація все ще залишалася складною. В інших технікумах за умови навчання у дві зміни питання з аудиторним фондом більш-менш вирішувалось [17].

Про ситуацію в інституті фізкультури можемо скласти уявлення за результатами його обстеження в листопаді 1935 р. Помічаємо, що в графі "директор інституту" значиться прізвище відомого діяча фізкультурного руху *Михайла Бунчука*. У той же час ще в липні цього ж року в проекті постанови ЦВК УРСР щодо відзначення активістів фізкультурного параду грамотою й цінним подарунком нагородили директора О. Ледовського [18]. Йому ж виділили 10 тис. руб. для преміювання співробітників інституту – учасників параду. Що трапилося в наступні кілька місяців, сказати важко, можливо, подальша пошукова робота допоможе це з'ясувати.

Привертає до себе увагу зміна в назві інституту. Початково він виникає як "Всеукраїнський...", але вже в 1935 р. значиться як "Державний...". Нібито несуттєвий нюанс, який, однак, відбиває тодішні реалії – згорання українізації (ширше – коренізації), яка, всупереч початковим задумам, почала набирати надто широкого розмаху. Вона сприяла піднесенню рівня національної свідомості українського народу, зростанню почуття національної гідності. Тому все, що якимось чином нагадувало про неї, а, відтак, і про окремішність українців, відкидалося, стиралося, перейменовувалося. Тому й зник Всеукраїнський інститут фізичної культури й з'явився "Державний...", що більше не нагадує про колишню окремішність українців (звідси й ліквідація польських та німецьких шкіл, ліквідація польського інституту в Києві й т. ін.) [19].

Як і всі навчальні заклади фізичної культури, інститут гостро потребував вирішення проблеми аудиторного фонду: орендовані ним приміщення були розкидані по 15 місцях Харкова, річна орендна плата досягла 250 тис. руб. Брак аудиторій змушував організовувати заняття у дві зміни, а також проводити об'єднані лекції з великою кількістю студентів. До початку 1935/1936 н. р., як зазначає комісія, необладнаними були боксерський і борцівський зали, відсутня лижна база й ковзани для першокурсників, був некомплект спортивного одягу та взуття [20].

На 1935 р. в інституті навчалось 1004 студенти, з яких 408 жили в гуртожитку, а 123 винаймали житло. На перший курс прийняли 510 осіб із 1050 претендентів. За соціальним станом: 338 робітників, 36 селян, 136 службовців, що свідчить про преференцію робітничо-селянських кадрів. Українців було лише 294 особи, що також унаочнює уподобання влади. За віком вступники розподілилися таким чином: від 17 до 20 років – 258 осіб; від 20 до 26 років – 207 осіб; від 26 до 30 років – 45 осіб [21].

Гуртожиток розміщувався в бараках, місця в яких на всіх бажаючих не вистачало. Там само знаходили й студентську столову, обід у якій коштував у межах 0,75–2,60 руб. Інститут мав свою земельну ділянку, із якої забезпечував себе овочами на весь рік у сумі 28 тис. руб.

Щодо навчання, то тут час ніби зупинився й напрошується багато паралелей із сучасністю. Так, упродовж 1934/1935 н. р. студентами пропущено 13 % годин у I семестрі й 19 % – у II. Середня успішність становила в I семестрі 3,8 бала, у II – 3,73. Із загальної кількості студентів, які мали академічну заборгованість, на I семестр припадає 54 %, на II – 61,8 %. Середня кількість дисциплін академічної заборгованості на одного студента в I семестрі становила три дисципліни й п'ять – у II семестрі. Загалом на 01.10.1935 р. (початок нового н. р.) 396 студентів мали "хвости", до 20.11. їх кількість скоротилася до 148 [22]. Як бачимо, багато студентів, незалежно від часу, не надто сумлінні в навчанні. Як і тепер, значний відсоток пропущених занять, а відтак і академічної заборгованості, спричинені участю в різноманітних змаганнях (наприклад, у Харківській обл. упродовж літа 1935 р. проведено 2704 різноманітних змагань [23]). Вище згадувалося й про рішення щодо обов'язкового освоєння студентами під час навчання комплексу ГПО II ст. – комісія з цього питання відзначила слабкий поступ роботи: лише 65 осіб мали значок II ст., із яких четверо були викладачами, а 22 – студенти 4 курсу, які вже стали випускниками.

На жаль, в акті обстеження не сказано про кількість викладачів інституту на той час. “Літопис Національного університету фізичного виховання і спорту України” подає 86 осіб [24] (хоча кількість студентів, наведена в ньому, не збігається з джерельними), від якої й будемо відштовхуватися. Так от, із них четверо мали звання професора, а 22 – доцента, тобто приблизно чверть викладачів мали вчене звання, що для тодішніх реалій було добре. Матеріальне забезпечення викладачів коливалося в межах 280–860 руб./місяць. У середньому заробітна плата викладача становила близько 410 руб. [25]. Якщо згадати, що велосипед коштував у цей рік 300 руб., волейбольний м'яч – 50 руб., а футбольні буци – 45 руб. (це офіційна ціна, за якою їх “дістати” було дуже важко), то побачимо, що викладачі в ті роки, як і тепер, не “жирували”.

Загалом, ситуація в інституті була складною, але не з вини його колективу, який докладав максимальних зусиль задля якісної педагогічної роботи. Саме тому в 1935 р. уперше фіксується прохання голови ВРФК до ЦК КП(б)У про переведення інституту з Харкова до Києва, а технікуму – у зворотному напрямку [26] через те, що місцева влада не може вирішити його проблем із приміщеннями. У Києві пропонувалося розмістити інститут на території Києво-Печерської лаври, тоді – музейне містечко – у корпусах № 7, 8, 24, для чого частину приміщень необхідно було звільнити [27]. В інших документах про це говорять як про доконаний факт [28] і на сьогодні невідомо, чому реалізується ця ідея лише в 1943 р. Можливо, на цьому якось відбилися репресії партійно-комсомольського й фізкультурного керівництва, а їх наступники турбувалися більше про те, як би вижити в цій “м'ясорубці”.

Політичні реалії радянського повсякдення середини 1930-х рр. не оминули й фізичну культуру. У суспільстві поступово нагнітається істерія переслідування ворогів. До цього часу кілька разів проходили чистки комсомолу та партії з обміном квитків, цю ж саму процедуру провели профспілки, а в другій половині 1935 р. відбувається переоблік членів ТСОавіахіма з обміном членських квитків. У такий спосіб створюється атмосфера страху перед завтрашнім днем, за якої простіше маніпулювати людьми. Логічним закінченням цього стане “розкриття ворогів народу, колишніх керівників фізкультурним комітетом” у 1937 р. [29].

Поза цим система внутрішнього контролю постійно вдосконалювалася. Діапазон інструментів контролю був досить широкий – від найпростішого й “безневинного” в піонерських і комсомольських осередках шкіл та виробництва, до органів ОДПУ, включаючи систему доносів (“стукачества”) й закінчуючи загрозою арешту та висилки в концентраційні табори на Півночі СРСР для всіх критиків комуністичного режиму, а також просто “нитиків” і невдоволених. Постійні, із 1928 р., процеси над “ворогами народу” стають повсякденним явищем. Так зване “розкриття” різноманітних підпільних організацій, як-от: “Українського інженерного центру”, “Спілки визвольної України”, “Союзу України та Кубані”, “Українського національного центру”, “Контрреволюційної шкідницької організації”, “Всеукраїнського есерівського центру”, “Української військової організації”, “Блок українських націоналістичних партій” і т. д., – загострюють відчуття неспокою та тривоги в суспільстві. Що характерно, усіляких “ворогів” шукали чомусь саме серед представників української інтелектуальної еліти. З іншого боку, постійні масові заходи, як-от: мітинги, паради, гуляння-“майовки”, пропагандистські вистави під час державних свят, що не залишали людину наодинці із собою; інтенсивне використання засобів масової інформації (радіо, кіно, масові читання газет і рекомендованих книг, політінформації; мілітаризація населення через масову військову підготовку та величезна кількість військових і спортивних змагань), – усе це створювало навколо особистості атмосферу майже всепроникного примусу й контролю, що змушувало її піддатися впливу режиму та довести свою особисту “відданість улюбленому вождю”. Залишатись осторонь удавалося небагатьом – частіше перемагала привабливість співучасті в “історичному моменті” чи примус до неї. Настає повне одержавлення приватного життя людей, експансія влади в ньому, поглинання тоталітарною системою будь-якої соціальної самостійності особистості.

Висновки. Система підготовки фахівців у царині фізичної культури формується в 1930 р. і є унаочненням зміни парадигми розвитку фізичного виховання. Період відносної плюральності радянської культури загалом і фізичної, зокрема, закінчується з початком індустріалізації. У багатьох сферах культури різноманітні експерименти, новації й утопічні підходи продовжували існувати до початку 1930-х рр. Натомість, радикальні експерименти в спорті були згорнуті швидше, ніж у інших сферах культури. Причини цього криються в самому спорті. Історично склалося, що порядок, дисципліна й змагальність значили в спорті значно більше, ніж у мистецтві, й дореволюційна ліва традиція не відкидала їх повністю. Тому навряд чи можна було очікувати, що спорт і фізична

культура будуть удалим місцем для експериментування. Поява Всеукраїнського інституту фізичної культури якраз і стала свідченням закінчення періоду експериментування.

Ситуація з аудиторним фондом, викладачами, гуртожитками у фізкультурних навчальних закладах є характерною для всієї системи освіти в СРСР у 1930-х рр., виступає таким собі маркером радянського повсякдення. Зміна парадигми розвитку фізичної культури тягла за собою зрушення в системі організації фізкультурної освіти, де одне з чільних місць поряд з ідеологічним вихованням посідала мілітаризація. Окрім цього, важливим (хоча й не головним) завданням будь-якого спортивного заходу в 1930-ті рр. було популяризувати здоровий спосіб життя та заняття фізичною культурою. Упродовж десятків років радянської історії фізична культура та спорт були для людей віддушиною, нагадуванням про їхню людську сутність; вони були тим рідкісним явищем, що змінювало в них здорову й щирі віру в утопію, яку повсякденне життя постійно розвінчувало.

Перспективи подальших досліджень. Унаслідок того, як усе більше науковців звертатимуться до такої цікавої, багатогранної й малодослідженої теми, як історія спорту, спортивних організацій тощо, обов'язково переглядатиметься низка колись, здавалося б, непорушних істин, створюючи об'єктивну картину радянського повсякдення та місця в ньому фізичної культури.

Література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 7, оп. 1, спр. 445, арк. 5,7.
2. Літопис Національного університету фізичного виховання і спорту України. – К. : Олімпійська л-ра, 2005. – С. 9–10.
3. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.590, арк.8зв.
4. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.997, арк.31,34–35.
5. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.445, арк.8.
6. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1009, арк.6.
7. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1187, арк.12.
8. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1188, арк.19, 36–37.
9. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1324, арк.15–18.
10. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1324, арк.15–18.
11. ЦДАГОУ, ф.1, оп.20, спр.6659, арк.61–62.
12. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1326, арк.7,14.
13. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1186, арк.32–33.
14. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1187, арк.229.
15. ЦДАГОУ, ф.1, оп.20, спр.6659, арк.50.
16. ЦДАГОУ, ф.1, оп.20, спр.6659, арк.25.
17. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1324, арк.95,148.
18. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1323, арк.113–114.
19. ЦДАГОУ, ф.1, оп.20, спр.6641, арк.139 ; ф.1, оп.20, спр.6642, арк.13–16,87–88,96,100,120.
20. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1187, арк.89–89 зв. 90 зв.
21. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1187, арк.92.
22. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1187, арк.90 зв.
23. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1323, арк.91.
24. Літопис Національного університету фізичного виховання і спорту України. – К. : Олімпійська л-ра, 2005. – С. 11.
25. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1187, арк.91 зв.
26. ЦДАГОУ, ф.1, оп.20, спр.6641, арк.135.
27. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1323, арк.55–57.
28. ЦДАГОУ, ф.7, оп.1, спр.1328, арк.67.
29. ЦДАГОУ, ф.1, оп.20, спр.7107, арк.44.

Анотації

З'ясовано процес становлення та формування закладів освіти у сфері фізичної культури, його історичні особливості й тенденції. Показано організацію навчального процесу в інституті й технікумах, повсякденне життя та побут студентів, появу спортивних шкіл. Обґрунтовано думку, що фізична культура в досліджуваний період виконувала не тільки спортивну чи оздоровчу функції, але й, здебільшого, – ідеологічну. Крізь призму історії фізичної культури розкрито соціальну історію радянської України.

Ключові слова: фізична культура, інститут, технікум, освіта.

Юрій Тимошенко. Формирование системы подготовки педагогических кадров в сфере физической культуры. Раскрыт процесс становления и формирования системы образования в сфере физической культуры, его исторические особенности и тенденции. Показаны организация учебного процесса в институте и техникумах, повседневная жизнь и быт студентов, возникновение спортивных школ. Обосновывается мысль, что физическая культура в исследованный период реализовывала не только спортивную или оздоровительную функции, но, главным образом, – идеологическую. На примере истории физической культуры раскрывается социальная история советской Украины.

Ключевые слова: физическая культура, институт, техникум, образование.

Yurii Tymoshenko. Development of Pedagogical Staff Education System in the Field of Physical Culture. The process of formation and development of education system in the field of physical culture is defined as well as its historical peculiarities and tendencies. It is shown the organization of educational process in the institute and in colleges, also students' everyday life and way of life and emerging of sport schools. It is established that during the investigation period, the physical culture performed not only sport and recreational function, but mostly ideological. The social history of the Soviet Ukraine is shown through the history of physical culture.

Key words: physical culture, institute, college, education.

УДК 796.01

Володимир Файдевич

Укладання нормативних основ фізичного виховання студентів у післявоєнний період (40–60 рр. XX ст.)

Луцький національний технічний університет (м. Луцьк)

Постановка наукової проблеми та аналіз останніх досліджень. Система фізичного виховання – це історично обумовлений тип соціальної практики фізичного виховання, який включає телеологічні, науково-методичні, програмно-нормативні та організаційні основи, що забезпечують фізичне виховання громадян.

Кожній суспільній формації притаманна своя система фізичного виховання, рівень розвитку якої обумовлений рівнем матеріальної й духовної культури суспільства. Розвинені системи фізичного виховання формуються при достатньо високому рівні матеріальної та духовної культури.

Українська національна система фізичного виховання має глибокі історичні корені. Водночас сучасна система фізичного виховання в Україні переживає низку кризових явищ, зокрема в ділянці нормативних основ. Спроба розв'язати їх “косметичним ремонтом” старої системи фізичного виховання, а саме підправити й доповнити програмно-нормативні основи (як один зі складників системи), не дала позитивних результатів.

Зрозуміло, що подальше збереження виключно прагматичної мети та утилітарних завдань фізичного виховання в суспільстві є перепоною для формування предмета “Фізичне виховання” на рівні фізкультурної освіти молоді.

Отже, вихід із кризи вимагає концептуально нового методологічного підходу до розв'язання комплексної проблеми становлення й розвитку програмно-нормативних основ фізичного виховання [1; 2; 3].

Історичний аналіз та аналіз об'єктивно існуючої сьогодні практики фізичного виховання дає підстави визначити концептуальні положення, що повинні лягти в основу процесу формування програмно-нормативних основ фізичного виховання молоді.

Завдання дослідження – розкрити та узагальнити характерні тенденції розвитку нормативних основ фізичного виховання студентів у ВНЗ України в період 40–60 рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для аналізу формування й розвитку нормативного забезпечення фізичного виховання молоді студентського віку використано хронологічний підхід.

У коло нашого аналізу потрапило вісім документів нормативного забезпечення фізичного виховання студентів, які діяли з 1940 р. до 1969 р. (табл. 1).